

УДК 811.161.2'373

Тулузакова О. Г.

АКТУАЛІЗАЦІЯ «РЕПРЕСОВАНОЇ» ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ПРЕДСТАВНИКІВ «СТАНІСЛАВСЬКОГО ФЕНОМЕНУ»)

У статті проаналізовано актуалізацію лексики, вилученої з активного вжитку за радянського часу. Аналіз здійснено на матеріалі прозових творів Ю. Андруховича, Ю. Винничука, Ю. Іздрика.

Одним із чинників, який характеризує об'єктивний розвиток мови, є оновлення лексичного складу. Серед процесів динаміки цього рівня мо-

ви українські мовознавці виокремлюють актуалізацію, переорієнтацію частини назв, активізацію внутрішньомовних ресурсів [9, 29].

Особливо помітним нині є процес актуалізації, який трактуємо як активну міграцію лексем з периферії до центру лексичної системи. Питання актуалізації порушували О. А. Стишов [10], Л. І. Мацько [8], О. Г. Тодор [14], О. Г. Муромцева [9], Л. О. Ткач [12], Л. В. Струганець [11], Д. В. Мазурик [6], М. В. Бондар [1], М. П. Дудик [4], О. О. Кабиш [5] та ін. Але наразі окремого дослідження про актуалізацію лексики, штучно усуненої на периферію, зокрема під впливом мовної політики 30-80-х рр., створено не було.

Мовознавці виділяють декілька причин актуалізації лексики: повернення слів разом з реаліями, які ними називаються; естетичні вподобання суспільства; пуристичні тенденції як намагання усунути наслідки політики русифікації та збагачити лексичний фонд мови питомими українськими номенами чи давно запозиченими одиницями.

Зокрема, Л. І. Мацько зазначає, що актуалізації «сприяли нові видання українських учених та громадських діячів різних періодів, художні твори та публікації представників діаспори. Чи загрожує цей процес архаїзацією української мови? Гадаємо, це явище є природною реакцією освічених носіїв мови на її спрощення, втрату своєрідності за часів русифікації; це процес самоочищення мови від того, що нівелює її лексичний склад, граматичну структуру» [9, 17].

Саме неприйняття співзвучних з російською мовою слів і актуалізація питомої лексики є наслідком зворотного процесу щодо мовної політики 30-80-х рр. ХХ ст. У той час велика кількість українських лексем зазнавала заміни на слово, близьке за фонетичним чи графічним оформленням з російським, або підлягала витісненню на периферію без заміни. Відсутність слів-замінників О. М. Демська-Кульчицька визначає як «ще один зі шляхів нівеляції лексичного складу мови - не через уведення в лексичну систему української мови одиниць, притаманних іншій мові, а їх знищенням, як, наприклад, *добродій, горішній, долішній, достеменно, часопис*» [3, 355]. На її думку, ті стилістичні обмеження, на які вказували у 30-80-х рр. ХХ ст., «часто були помилковими: наприклад, слово *філіжанка* кваліфіковано полонізмом, яким воно не є, або слова *пролетаріат, матеріял, роля, кляса* - як не властиві українському мовцеві, що заперечують хоча б оригінали текстів М. Орлова та М. Скрипника, опубліковані у 30-х роках ХХ ст. Крім того, коментарі до вихідних слів можуть мати кілька різнотипних кваліфікацій, як, наприклад, *штучне, застаріле*» [3, 355].

Переважає більшість лексем, зафіксованих у «Реєстрі репресованих слів» [3], активно функ-

ціонує в сучасних творах. Процеси актуалізації розглядаємо на матеріалі романів Ю. Андруховича, Ю. Винничука, Ю. Іздрика, оскільки сучасні художні твори є потужним популяризатором тієї лексики, яка донедавна перебувала на периферії. На визначній ролі письменника в цьому процесі наголошує О. Б. Ткаченко, зауважуючи, що митець «збільшує число потенційних і вже наявних читачів української літератури, а тим самим і можливих майбутніх... носіїв української мови (або принаймні її доброзичливих користувачів)» [13, 249].

Лексика «Реєстру репресованих слів» містить терміни і загальноповсюдну лексику. Оскільки обсяг однієї статті не дозволяє проаналізувати весь перелік лексем, було проаналізовано лише іменники загальноповсюдної лексики на позначення щоденних реалій життя пересічної людини, тобто все, що стосується житла та його впорядкування, а також окремої людини, її психічних і фізичних властивостей.

Умовно поділяємо «репресовану» лексику на дві групи: 1) слова, які зафіксовано у Словнику української мови в 11 томах (далі - СУМ) без стилістичного обмеження, та 2) лексеми, що мають у СУМі певні обмежувальні ремарки. Для аналізу використовуємо саме цей словник, оскільки, з огляду на час його створення, це видання має засвідчувати усунення лексики в період від 30-х рр. і частково фіксувати обмеження у вживанні 70-х рр. ХХ ст.

Отже, лексеми, які мали заміник і зафіксовані у СУМ без стилістичних обмежень, представлені такими одиницями (заміник подаємо в дужках після аналізованої лексеми):

виправа (*подорож, мандрівка, похід*) - Відправлення, вирядження кого-небудь кудись [Т. І, С. 458]. *Варіантів є безліч, однак нічого цього не буде, бо Варцабич Ілько, власник і спонсор, не вийде, не з'явиться, не ошчасливить, і тоді, так само незручно попереминавшись на веранді, чи то пак у вітальні, а може й у каміній залі, вся вісімка врешті розлізеться по відведених їм поверхах у кімнатах, лишивши назавтра процедуру знайомлення, зближення та всілякі топографічні виправи* [12 обр., С. 40]. *В протекторі підшви застрягла колись черешнева кісточка і залишалася там до цього часу, супроводжуючи мене у всіх гігієнічних виправах* [ПЛ, С. 68]. *Тим більше, що євреї за іншою стіною вже повернувся з виправи по крамницях, вкотре накупивши, скажімо, «колготок» для своєї незліченної ветхозавітної родини з Біробіджана, для всіх колін її* [Моск., С. 5];

відсоток (*процент*) - 1. Соту частина певного числа, що береться за ціле, за одиницю [Т. І, С. 640]. *Безумовно, я на сто відсотків згоден із*

тим проникливим закидом, що принаймні у двох третинах моїх дотеперішніх романів героїв कुдись привозять [12 обр., С. 30]. Продали тютюн, долари поклали в банк під **відсотки** для майбутнього консуляту [МЛ, С. 51]. Адже людина на дев'яносто **відсотків** складається зі сліз [ПЛ, С. 33];

громада (община) - 1. Група людей, об'єднаних спільністю становища, інтересів і т. ін. 2. Об'єднання людей, що ставить перед собою певні спільні завдання; організація [Т. II, С. 173]. *Сто років перед тим вони знеславилися штрейкбрехерством на тамтешніх шахтах, за що ірландська та німецька громади на них люто ображались* [12 обр., С. 269]. *Стверджую це, бо вже через три дні, в неділю, 20 вересня, відбувся виступ Стаса Перфецького перед українською громадою міста* [Перверзія, С. 15]. *Шановна громадо, співвітчизники, панове-товариство!* [Рекр., С. 9];

гурт (група) - 1. Зібрання, скупчення людей на протилежність одній людині [Т. II, С. 196]. *Вийшовши з княжого палацу в ловецькому костюмі, Бумблякевич побачив чималий гурт військових у зелених і чорних уніформах* [МЛ, С. 81]. *Я й сам опинився в їхньому гурті і, піднімаючись навшипиньки та перехиливаючись над плечима, намагався щось побачити* [Воц., С. 126]. *Вони підійшли до невеличкого гурту панів і пань, які про щось увічливо варнякали між собою* [Рекр., С. 35];

гурток (група) - 1. Зменш. до гурт. 2. Організація осіб, об'єднаних для спільної діяльності, спільних занять і т. ін. [Т. II, С. 197]. *...але зрештою перестрибнула на те, як усі вони щодня ходять на пари... і як переписують одна в одній конспекти, прогулюють семінари, відвідують гурток з аеробіки...* [12 обр., С. 87]. *Настоятелем обителі був такий собі отець Ремігіюш, у недавньому минулому виключений із Львівської політехніки за створення відразу трьох різноспрямованих таємних гуртків* [Перверзія, С. 17];

загал (сукупність) - Велике коло, маса людей, товариство, широка громадськість; усі [Т. III, С. 67]. *Насправді нехитру містифікацію було видно наскрізь: вигадавши дев'ятьох незнаних широкому загалові поетів, їхні біографії та характери, він упорядкував по півтора десятка віршів від імені кожного з них* [12 обр., С. 73];

крамниця (магазин) - Приміщення для роздрібної торгівлі; магазин [Т. IV, С. 323]. *Матуся попрохала Рому вибігти до крамниці по воду і дуже перепрошувала мене, що перериває таку цікаву розмову* [ВІОС, С. 83]. *Я уважно глянув на неї, все ще не вірячи в її реальність, навіть*

узв'язав за руку, нібито щоб затримати біля крамниці, а насправді тільки для того, щоб торкнутися живої плоті, а не марева [ВІОС, С. 126]. *Дія відбувалася в універмазі, де Антон колись працював комерційним директором (сьогодні в нього власна крамничка навпроти театру, відвідини якого і заповідала в перспективі інтрига сюжету - Антон фундував квитки)* [Воц., С. 123];

обрис (контур) - Загальний вигляд предмета, окреслений лінією, що обмежує його поверхню; контур, силует [Т. V, С. 566]. *Ялюбив ці обриси літер, ці дотики, звуки, вдарання по клавішах, тугий скрегіт коліщатка, подзвонювання каретки* [Таємн., С. 159]. *Так і є - на підлозі лежала безформна купка рудої шерсті, в якій можна було вгадати обриси kota* [МЛ, С. 388]. *Обриси її тонких уст свідчили, - якщо вірити Кортасару - про дріб'язкову жорстокість, і, можливо, тому вона завжди, опиняючись перед дзеркалом, підсвідомо ледь-ледь підносила верхню губу й відразу робилася такою беззахисною* [Воц., С. 119];

припис (правило) - 1. Певний порядок, встановлений керівними органами держави, установи, підприємства і т. ін. 2. Правило, покладене в основу якого-небудь вчення, моралі, ідеологічного напрямку і т. ін.; канон. 3. Вказівка або порада діяти певним чином; настанова. 4. Основні правила в якій-небудь діяльності людської діяльності, обумовлені її сутністю; закони [Т. VII, С. 706]. *У мене припис: сумніваюся - отже, існую* [МЛ, С. 239]. *Він [день] просто не міг закінчитися інакше і закінчився саме так, як цього вимагали таємні приписи долі* [ВІОС, С. 160]. *Це трапилося тоді, коли він усвідомив себе чийось персонажем - та хай навіть і своїм власним! - бо це знімало з нього необхідність дотримуватися якихось загальноприйнятих законів і приписів, нехтувати композицією, сюжетом, лексикою, думати про читача, про цілість* [Воц., С. 142]. *У всьому - достеменні, спадкові джигіти, підвладні законам честі, столітнім етичним приписам аксакалів та шаріату* [Моск., С. 19];

світлина (фотографія) - 1. зах., заст. Фотографія [Т. IX, С. 92]. *На вміщеній тут світлинці ви бачите його вигляд періоду, як він сам це кваліфікував, «козацького дендизму»...* [Перверзія, С. 11]. *Я беру пігулку і дивлюся на неї, а вона двоїться мені в очах і пливе, пливе, Мар'яна усміхається через силу, бере келиха з вином, і я помічаю, що рука її тремтить, вона випиває до дна і просить наповнити ще, потім кладе пігулку на язик так, аби я бачив, клятий місяць усе старанно фіксує, небесний папараці, кому ти продаси ці світлинки...* [ВІОС, С. 234]. *Якщо*

книжечка видана в 1938 році, а на **світлині** молоденька дівчинка шістнадцяти-вісімнадцяти літ, то зараз вона мусить мати понад сімдесят... [МЛ, С. 27];

слібк (банка) - Висока посудина із скла, глини, фаянсу і т. ін. майже циліндричної форми з трохи звуженою верхньою частиною; скляна, глиняна або фаянсова банка [Т. IX, С. 374]. Я побіг до лікарні з не надто доречним і вельми водянистим мандариновим соком у **слоїку**, мені все ще ввижалися мільйони тонн цитрусових і мультивітамінові цистерни благословенного Заходу - як таке можливо, щоб їх ніде не було? [Таємн., С. 343]. Останнім часом на пиво слід ходити з власними **слоїками** [Моск., С. 28]. Впольованого сульфуря живцем кидають на пательню, відірвавши перед тим лапки, і за кілька хвилин він розтікається густим тлущем, який згодом розливають у **слоїки** і, коли загусне, намащують ним хліб, як маслом [МЛ, С. 63];

слухавка (телефонна трубка) - розм. Частина телефонного апарата, признач. безпосередньо для слухання і говоріння; телефонна трубка [Т. IX, С. 382]. І коли я почув у **слухавці** її децю змінений, чернігівський голос, я навіть не спромігся нічого із себе видушити [Таємн., С. 119]. Після чого ти чорним ходом покидаєш той магічний театр, приречено повертаєшся до друкарні, залазиш у свій халат, знімаєш телефонну **слухавку** і чуєш у ній вереск редакційного секретаря... [Таємн., С. 287]. Гриць набрав якийсь номер, але за хвилину поклав **слухавку** [Рекр., С. 47].

Про актуалізацію цього слова також може свідчити той факт, що лексему **слухавки** зафіксовано в сучасних текстах зі значенням *навушники*, тобто на позначення нової, порівняно з 30-ми роками ХХ ст., реалії: *Але вона напакувала з собою повну торбу італійських опер і від самого Мюнхена сидить у слухавках, часом підсилюючи невидимих примадонні своїм хрипкуватим голосом* [Перверзія, С. 28];

хідник (тропуар) - 3. Піднята вище проїжджої частини пішохідна стежка з асфальту, цегли, дошок і т. ін. по боках вулиці чи площі; тропуар [Т. XI, С. 72]. Він походив з містечка Зітиграс дець чи то на сході, чи на півдні Австрії (ось воно, доводиться описувати вже вдруге, але що поробиш: готика церкви, годинник на дзвіниці, вуличка з поштою та винарнею, вранішнє туркотання голубів, **хідники**, майже всюди поділені порівну між пішоходами та велосипедистами, старе баронське помістя на пагорбі... [12 обр., С. 13]. У Ласовського Антонич неприродно боязкий (варто лиш уявити собі, як він, мало не паралізований страхом, дріботить львівськими **хідниками**, з останніх сил намагаючись трима-

тися подалі від автомобілів і тому втискаючись усім тілом у стіни будинків!) [12 обр., С. 118];

цигарки (сигарети) - Паперова трубочка (гільза), набита з одного боку тютюном для куріння [Т. XI, С. 210]. Так і бачу його донині: от він сидить за столом, постава пряма, на столі розгорнута книга, попільничка і пачка **цигарок** [Таємн., С. 92]. Бумблякевич витер спітніле чоло і почав шукати по кишенях **цигарки** [МЛ, С. 29]. Навіть засудженому до страти належить остання **цигарка** [ПЛ, С. 83];

шпиталь - госпіталь - 1. Військово-медичний заклад для стаціонарного лікування хворих і поранених; госпіталь. 2. заст. Лікарня [Т. XI, С. 523]. У Львові психіатричний **шпиталь** на вулиці Кульпарківській, район міста теж називається Кульпарковим [Таємн., С. 85]. Що стоєть юного барона Барбареллі, то його поки що перевезено до психіатричного **шпиталю** ім. Короля Умберто, і час покаже, наскільки глибоко травмована його шляхетна родовита душа наглою втратою всіх маєтків і фамільних коштовностей [Перверзія, С. 199]. Професійне прокляття дипломованої дияволиці таки збулося: за кілька місяців я справді знову потрапив до **шпиталю**, але вже до зовсім іншого **шпиталю** - без ґрат, зате з крапельницями, без засувів на дверях, зате з чисто вимитою лазничкою і привітним персоналом [ПЛ, С. 133].

Таким чином, можна констатувати, що майже половина аналізованих лексем не має стилістичних обмежень у СУМ, що свідчить про неможливість навіть у директивний спосіб усунути питому лексику, яка так чи інакше є відображенням ментальних рис українців.

Лексеми із заміником або без нього, які дістали певних маркувань у СУМ, кваліфікуємо за ознакою периферійності.

1) Лексеми, що мають ремарки фамільярне, розмовне, поетичне тощо (стилістичний критерій):

білявка - розм. Світловолоса або білолиця жінка, дівчина; білянка [Т. I, С. 185]. Та все це було півбіді, навіть залишені нею колготи, майтки і бюстгальтери не робили для мене такої проблеми, як щітки для волосся з залишками цього ж волосся, бо я вже сам достобіса не пам'ятав, чи моя сестра **білявка**, чорнявка чи рудава [ВІОС, С. 158]. Вони тим часом усі разом говорять про щось дуже інтимне, бо **білявка** декілька разів повторює «ну, дала я ему, і улі?», а її партнери не те щоб якось цим обурюються, однак і не схвалюють... [Моск., С. 35];

дзиглик - розм. Стільчик [Т. II, С. 267]. Респондент крутився на своєму **дзиглику** (африканська слонова кістка, пізній ренесанс) обличчям до мене [Перверзія, С. 51];

зух - фам. Завзята людина; молодець, хват [Т. III, С. 735]. *Ти увесь час прагнеш виглядати циніком, зухом* [Рекр., С. 20]. *Про колоритного зуха, який прибув кораблем з Александрії Єгипетської і ось уже третю ніч дивує публіку в зимовому казино Вендрамін-Калерджі, здобуваючи раз за разом шалено високі виграші* [Перверзія, С. 199]. ... мало того, все це відбувалося після гашишу, вони курили гашиш (не знаю, чи насправду гашиш куриться чи вживається як інак), і той брутальний зух із мопассанівського роману наводив приклад героїні того ж таки роману... [Воц., С. 57];

кряля - розм. 1. Те саме, що красуня [Т. IV, С. 322]. *Вони колись були карлицями, але наш Дзюньо, наш чарівник, за три сеанси перетворив їх на таких крялочок, що рівних їм хіба в кінці zobачиш* [МЛ, С. 412]. - *Так-от, я намовив одну свою знайому, і це писана кряля, ноги від зубів, рівні, як дві рейки, і вона з'явилася у «Вавілоні» саме тоді, як я сидів собі з Мар'яною* [ВІОС, С. 211]. *Вона не належала до низькорослих миршавок, ані до сухоребрих кряль, однак її струнка постава, пропорції тіла, її чуття простору породжували відчуття субтельної тендітності найтонших трав* [Воц., С. 130]. *Ні, безумовно, там, у тих гуртожитських коридорах, так самотраплялися цілком стерпні (або й цілком нестерпні) крялі, але саме вони бували вже переважно зайнятими* [Таємн., С. 95];

курдупель - фам. Коротун, куций [Т. IV, С. 407]. ...Бумблякевич наблизився до дзеркала й осудливо подивився на лисючого грубенького курдуплика з настовбурченими, мов локатори, вухами [МЛ, С. 13];

причандалля - жарт. Те саме, що причандали [Т. УІІІ, С. 94]. *З Транквіліона ловець нікудишній, але він носив за князем різне причандалля* [МЛ, С. 109]. *Тут, не подавши й знаку на замішання, потиснув наш батярина Перфецький її велику аж мужеську долоню і з цілої сили лягнув її по плечі, від чого американці аж віддих забило, і джамейський чорнюх мусів скоренько робити їй самокрученого папіроса, видобуваючи на алярм своє курецьке причандалля з пасястого черезраменника* [Перверзія, С. 60]. *Добродій у старенькому капелюсі й - головне - з такими довгими вусами, що їх доречно заправляти за вуха, розклавши якесь причандалля просто на бруківці, досить голосно коментує свої досягнення* [Рекр., С. 23];

стрій - розм. Те, в що наряджаються, вбираються; наряд [Т. IX, С. 773]. ...Респондент і далі їв цукровані горішки, він роззирався навсід, ніби прагнув когось побачити, але більшість глядачів була в прерізних масках і фантастичних строях... [Перверзія, С. 170]. *Тут і там покоєм*

походжали бездоганно виховані чоловіки й жінки у вечірніх строях [Рекр., С. 35].

2) Лексеми, що мали ремарку застаріле (хронологічний критерій):

дзигарі (дзигар, дзигарок) - заст. Годинник [Т. II, С. 267]. *В тиші чути було тільки ліниве цокання дзигаря* [МЛ, С. 78]. *Часом почувуюся манюсінським колицатком велетенського дзигаря* [МЛ, С. 189]. *Перепікся, - сказав пан Фляк, вийняв з кишені дзигарок і додав: - Справді се було годину тому, але якраз учора* [МЛ, С. 264];

добродій - заст. 1. Дорослий чоловік, перев. з привілейованих шарів суспільства [Т. II, С. 324]. *Його ліжко стояло поруч із вікном, на підвіконнику лежав номер «Сучасності» - обкладинка з портретом вельми задоволеного собою пухкого добродія, президента нашої батьківщини* [Таємн., С. 344]. *Дороги питаємося в добродія випадкового* [ПЛ, С. 57]. *Маю честь запізнати вас із вашим новим підданим добродієм Бумблякевичем, котрий за фахом є істориком* [МЛ, С. 60];

мапа (карта) - заст. Карта [Т. IV, С. 625]. *Я знову засів за мапи, плани міст, схеми повітряної навігації* [12 обр., С. 275]. *Я розгорнув мапу міста і вибрав для себе маршрут свободи номер один* [Таємн., С. 307]. *Шахівниця, простий фанерний ящик, зроблений ретельно, але трохи грубувато, давно потемніла, тож чорні і білі поля мало чим різнилися; від неодноразово накладеного і так само неодноразово стертого лаку утворилися на тих полях розмаїті плями і лінії, цілі картини і мало не ландшапти, що нагадували таємничі мапи і, певно, свідчили про приховану статистику виграшних ходів* [Воц., С. 71];

пан (ремаркування не подано, але за поданими визначеннями кваліфікуємо як застаріле) - 1. Поміщик у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії. 2. Той, хто займав привілейоване становище в дореволюційному суспільстві, належав до забезпечених верств міського населення, інтелігенції. 3. У старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії - ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства [Т. VI, С. 41]. *Перехожі кидали на нас свої зацікавлені погляди: сорокарічний пан із сімнадцятилітньою панною попід руку не надто звична картина для Львова* [ВІОС, С. 113]. - *Пане Мартофляк, чи спроможна нішішня Верховна Рада якось змінити на краще нашу ситуацію?* [Рекр., С. 25]. *Якись офіційні пані й панове щоразу відкривали ці діїства спінами про нову велику європейську країну Україну...* [12 обр., С. 14];

шинквас (бар) - заст. Прилавок (перев. в шинку) [Т. XI, С. 453]. *Ліва частина кадру містить у собі фрагмент дзеркала, в якому відбивається протилежний бік приміщення з шинквасом і старими екзотичними пляшками, пузатими, довгастими, пласкими і кулеподібними, часто оплетеними соломкою* [Перверзія, С. 269]. *Як тільки Зеник відвернувся, я тихенько заміняв чарки, потім сперся на шинквас, чекаючи поки бармен приготує морозиво, каву і відкоркує шампанське* [ВІОС, С. 171]. *Наявність в одному барі за шинквасом дзеркала, в котре вона мимохіть поглядала, закономірно призвела до курйозу: в апофеозі сентиментів ти вилив каву, змахнув тарілку і вивернув цукерничку* [Воц., С. 119].

2) **Лексеми, що дістали маркування діалектне** (критерій поширеності):

люстро - діал. Дзеркало [Т. IV, С. 573]. *І було його обличчя якесь не таке, яким звук його бачити в люстерку, а мало воно тепер дуже суворий і грізний вигляд, наче обличчя якогось гайдамаки, який щойно скінчив бій і, важко дихаючи, став серед поля з шаблею в руці - з шаблі сочилася кров...* [МЛ, С. 312]. *Чи єдинорога, що виник нізвідки, ніби з її ж таки срібного люстерка, у внутрішньому дворі Ка'д'Оро?* [Перверзія, С. 86]. *Дехто з нас вигадував на них усілякі пастки, комбінуючи системи взаємно відображуваних малих люстерок, найтоншими нитками сполучених із вирізаними з білого паперу зіркоподібними символами* [Таємн., С. 347];

обрус (скатерть, скатертина) - діал. Скатерть [Т. V, С. 572]. *Бумблякевич вихлюпнув решту кави на обрус - тканина задиміла* [МЛ, С. 156]. *Жінка застелила пожмаканий обрус, який ще пам'ятав, мабуть, ліпші часи, і поставила макітру з варениками, а поруч дві кварти кислого молока* [МЛ, С. 168]. *Бумблякевич набрав задумливого вигляду, наморщив чоло високе і ясне і вдав, наче розглядає уявну мапу на вишіваному обрусі, уважно стежачи за пальцем, який обводив кордони* [МЛ, С. 188];

робітня (майстерня) - діал. Майстерня [Т. VIII, С. 586]. *У нього робітня нагорі, до неї підіймаєшся такими дещо карколомними сходами, особливо карколомними після чаю, коли спускаєшся* [Таємн., С. 300].

3) **Лексеми з маркуванням рідко** (критерій частотності):

однострій - рідко. Формений одяг; уніформа [Т. V, С. 639]. *Якогось чоловіка в білій полотняній куртці оточили молодики вже без ніяких одностроїв* [ПЛ, С. 74]. *За кілька хвилин вони вже були цілком інакшими - Гриць в однострої старшини УГА і той хлопець у його джинсовому шматті* [Рекр., С. 28]. *Один у стрілецькому од-*

нострої, з оселедцем на поголеній голові, інший - у чорному фракному вбранні, з метеликом, але обидва дуже пожмакані, бліді й галасливі [Рекр., С. 46];

таця (піднос) - рідко. 1. Те саме, що піднос [Т. X, С. 44]. *Поміж них, вихляючи стегнами, увивалася офіціантка з тацею, повною порожніх келихів* [ВІОС, С. 55]. *Підходить кельнер із маленькою тацею, на якій лише одна зеленава мензурка* [Перверзія, С. 273]. *На таці яких тільки овочів не було: виноград білий, червоний і чорний, банани, ананаси, ківі, помаранчі, мандарини, персики, абрикоси, не кажучи вже про яблука й груші* [МЛ, С. 59]. *Юрко досить незграбно підхопив келих шампанського з проношованої повз них таці, трохи розхлюпавши при цьому* [Рекр., С. 35]. *Зауважимо, що за мовної політики 30-80-х рр. ХХ ст. лексеми таця і слоїк потрактовано як оказіоналізми* [15, 293].

4) **Слова, що їх тлумачать за моделлю «те саме, що»** (свідоме вилучення):

вивірка - білка - Те саме, що білка [Т. I, С. 365]. *За якісь десять днів перед його останнім стрибком [...] ми пили разом горілку з перцем у Відні і він хвалився купленими вчора на блошиному базарі вивірчиними лапками* [12 обр., С. 274];

карафка - Зменш. до карафа. **Карафа** - Те саме, що графин [Т. IV, С. 101-102]. *В одному куті стояла канапа з темного горіхового дерева, обтягнена синьою тканиною, перед нею - столик, а на столику вже чекали кавник, горнятка, карафка чогось червоного і двоє келишків* [МЛ, С. 211]. *Це не будить тебе, але змушує допасовувати до актуальних видінь роздуми про унікальний тектонічний феномен: відсутний зв'язок полотна автостради, що пролягає метрів за триста від твого будинку [...], із дзвінким кришталем келишків і карафи, в котру вміщається докладно три чверті літра будь-якого напою, найкраще - міцного* [Воц., С. 103];

крамар (торговець) - Те саме, що торгівець [Т. IV, С. 322]. *Украмаря не було золи від списаного паперу, і він став жбурляти врибу пакетами з сіллю: проковтнувши кілька пакетів, та зникла* [ПЛ, С. 58]. *Морський крамар сказав: - Це дзеркало, що освітлює море* [ПЛ, С. 62];

філіжанка (чашка) - Те саме, що чашка [Т. X, С. 592]. *Данпертутто ж то зникав, то з'являвся, кудись телефонував із сусіднього приміщення, зустрічав біля дверей тих, що запізналися, повертався то з філіжанкою кави, то зі склянкою води* [Перверзія, С. 91]. *Однак підливу нам принесли вже давненько - вона була налита в пласкі металеві ковшики, розміром не більші за філіжанку для кави, - а грибів усе не було* [ПЛ,

С. 24]. За політики 30-80-х років ХХ ст. цю лексему пасивізували через помилкове твердження її походження з польської мови, тобто вважали її галичанізмом. Проте насправді слово є запозиченням із турецької. Л. О. Ткач доводить, що «в українській мові нового періоду це слово вживали саме ті письменники, які й започаткували цей період, - аж ніяк не галичани - І. Котляревський та П. Гулак-Артемівський» [12, 104].

холодник - діал. Холодильник [Т. XI, С. 119]. *Звечора я пив зубрівку з пивом, котре знайшов у маленькому холоднику чужої самотньої. Ще там був шматок зацвилого сиру, кілька зубців часнику, якісь консерви, можливо, - що ще може бути в холоднику самотньої* [ПЛ, С. 31]. Варто зазначити, що цю лексему кваліфікували в 30-80-х рр. ХХ ст. як «вигадку перекладачів чи окремих письменників» [15, 293];

часопис - 1. Те саме, що газета. 2. Періодичне друкване видання у вигляді книжки; журнал. // Назва будь-якого періодичного видання [Т. XI, С. 277]. *До того ж він завжди надсилав мені всілякі вирізки з поетичних часописів* [Таємн., С. 198]. *Він [Іздрік] час до часу продавав одну зі своїх картинок, грав на віолончелі і мав досвід роблення часопису «Четвер», до якого писав то вірші, то оповідання з циклу «Остання війна»* [Таємн., С. 334]. *Я спробував глянути на це приміщення її очима і побачив уздовж стін шафи, забиті книжками, а попід вікном довжелезного стола заваленого паперами та книжками, на підлозі теж лежали папери, книжки, часописи, подекуди брудні горнятка, тарілочки, келихи, пляшки* [ВІОС, С. 191];

церага - Те саме, що клейонка [Т. XI, С. 201]. *Я вийшов на кухню, здер зі столу церагу і застелив нею постіль* [ВІОС, С. 100]. *Можже [починати], з учнівських, заправлених у церагу, зошитів Роминого чоловіка? [12 обр., С. 79]. Пішов на ті звуки і в тихім сліпім провулку побачив напнуту на високих жердинах церагу, а під нею якогось чоловіка, що саме обідав* [МЛ, С. 43]. *Я сказала «shit», прокралася повз нього під душ і, зусібич зашторившись церагою, почала всім назло митися* [Перверзія, С. 288].

Друга група лексем, що виявилася на периферії, засвідчила результати мовної політики 30-80-х рр. ХХ ст. «Річ у тім, - зазначають І. Вишванець, А. Непокупний, О. Ткаченко, - що СУМ відобразив у собі не лише ті лексичні скариби, які своїми творами залишили у спадок нащадкам класики української літератури, але й, на жаль, значною мірою вже невідворотні наслідки величезного впливу російської мови, яка домінувала майже в усіх сферах громадсько-політичного, ділового, господарського та культурного життя в Україні» [2, 17-21].

Лексеми **вар'ят** та **пігулки** у СУМ не зафіксовано, тому їхнє значення подаємо за іншими словниками:

вар'ят - *божевільний* - божевільний [ЕСУМ, Т. 1, С. 332]. *Його [потяг] спеціально винайняли для львів'ян, тобто можеш уявити собі десяток вагонів з самими лише музикантами, студентами та іншими вар'ятами* [Таємн., С. 329]. *І от група вар'ятів - Микола Я., Панч, Вітушинський і некто ЮА - закрутила в ньому міжнародне бієнале сучасного мистецтва* [Таємн., С. 320]. *Що стосується музи, то нею могла бути Ева, студентка астрофізики, варшав'янка, вар'ятка і давня Стахова приятелька* [Перверзія, С. 15];

пігулки - Дозована лікарська форма для внутрішнього вживання; кулька, приготовлена з однорідної маси; таблетка, пілюлька [ВТССУМ, С. 948]. *Посилаючись на мігрень, вона хотіла чимивидше дійти до готелю, зажити пігулки і сховатися під ковдру* [Перверзія, С. 86]. *Ввечері надходить черга нових тортур - ін'єкції, пігулки, аналіз крові* [ПЛ, С. 91]. *Ростислав вийняв з шафи прозорий флакон з пігулками голубого кольору і покалатав ними* [ВІОС, С. 225].

На сьогодні спільними ознаками розглянутих лексем є високий ступінь частотності вживання, втрата колориту розмовності, застарілості тощо. Щодо стилістичних обмежень аналізованої лексики, зафіксованих сучасними лексикографічними джерелами, то для більшості одиниць маркування, подане у Великому тлумачному словнику сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела (далі - ВТССУМ), залишається тотожним маркуванню у СУМ. Проте в поодиноких випадках засвідчено нейтралізацію маркованих лексем. Так, ВТССУМ фіксує одиниці **мана**, **однострій** та **філіжанка** без стилістичних обмежень. Також як актуалізовані розглядаємо лексеми **пан** і **пігулки**. Для слова **пан** жодне з визначень, поданих у СУМ, не має ремарки, але значення стосується лише реалій минулого, натомість ВТССУМ подає додаткове значення «3. В Україні та деяких інших країнах - ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі. // У сучасній дійсності - ввічлива форма звертання або називання» [ВТССУМ, С. 880]. Щодо лексеми **пігулка**, то вона була відсутня у реєстрі СУМ, проте зафіксована у ВТССУМ без стилістичного обмеження.

Також на основі ВТССУМ для декількох лексем простежуємо переорієнтацію критеріїв стилістичного обмеження: маркування за стилістичним критерієм було витіснено новим - територіальним критерієм (можливо, як результат відкритого обговорення теми західноукраїнського мовно-літературного варіанта): ремаркування **західне** мають лексеми **зух** (СУМ фіксує як

фамільярне), *світлина* (крім ремарки *західне*, СУМ подає ще *застаріле*). Для слова *слухавка*, що зафіксоване в СУМ з ремаркою *розм.* «Частина телефонного апарата, признач. безпосередньо для слухання і говоріння; телефонна трубка» [Т. IX, С. 382], у ВТССУМ значення слова конкретизується («Частина телефонного апарата, признач. безпосередньо для слухання»), а також зафіксовано додаткове з ремаркою *зах.* «телефонна трубка» [ВТССУМ, С. 1346].

З огляду на те, що лексикографічні джерела є лише фіксацією завершеного процесу, а не тенденції, можемо припустити, що розглянуті лексеми, які ще засвідчено з певним стилістичним маркуванням, але активно вживаються сучасними авторами, мають потужний потенціал для нейтралізації значення. Про це переконливо свідчить також той факт, що одиниці *крамниця*, *однострій*, *стрій*, *шинквас*, *дзигарі*, *шпиталь* у період 30–80-х рр. ХХ ст. розглядали як такі, що не можуть бути використані в оповідях про сучасне місто [15, 335], але в аналізованих творах ці лексеми номінують саме реалії сучасного міського життя.

Питання актуалізації штучно вилучених за мовної політики 30–80-х років ХХ ст. лексичних одиниць потребує подальших ґрунтовних розвідок, оскільки «повернення багатства питомої української лексики здатне зупинити згубне явище спонтанної й офіційної суржикізації, змішування української мови з російською» [7, 65].

1. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця ХХ - початку ХХІ століть: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Ін-т філології. - К., 2004. - 19 с.
2. Вихованець І., Непокупний А., Ткаченко О. Про новий тлумачний словник української мови // ІУ Міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. - К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2002. - С. 17-21.
3. Демська-Кульчицька О. Реєстр репресованих слів // Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. - С. 354-399.
4. Дудик М. П. Активізація - актуалізація - реактивація (лексика) // Культура слова. - № 62. - 2003. - С. 30-33.
5. Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. Інститут філології. - К., 2007. - 21 с.
6. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. - Л., 2002. - 21 с.
7. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. - К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. - 164 с.

Умовні позначення назв лексикографічних і текстових джерел

- 12 обр.** - Андрухович Ю. Дванадцять обручів. - К.: Критика, 2007. - 276 с.
- ВІОС** - Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах. - Львів: Піраміда, 2007. - 248 с.
- Воц.** - Іздрик Ю. Воццек. - Львів: Кальварія, 2002. - 204 с.
- ВТССУМ** — Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. - 1728 с.
- ЕСУМ** — Етимологічний словник української мови. У 7 т. - Т. 1: *А-Г*. - К.: Наук. думка, 1982. - 632 с.; Т. 2: *Д-Конці*. - К., 1985. - 572 с.; Т. 3: *Кора-М*. - К., 1989. - 552 с.; Т. 4: *Н-П*. - К., 2003. - 656 с.
- МЛ** - Винничук Ю. Мальва Ланда. - Львів: Піраміда, 2007. - 428 с.
- Моск.** - Андрухович Ю. Московіада. - Івано-Франківськ: Лілея, 2006. - 152 с.
- Перверзія** — Андрухович Ю. Перверзія. - Львів: ВНТЛ-Класика, 2004. - 304 с.
- ПЛ** — Іздрик Ю. Подвійний Леон. Історія хвороби. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. - 204 с.
- Рекр.** - Андрухович Ю. Рекреації. - Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2005. - 159 с.
- СУМ** - Словник української мови: В 11 т. - К.: Наук. думка, 1970-1980.
- Таємн.** — Андрухович Ю. Таємниця. - Харків: Фоліо, 2007. - 477 с.

8. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (Зміни в лексиці) // Дивослово. - 2000. - № 4. - С. 15-20.
9. Муромцева О. Г. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х - 90-і рр.) // ІУ Міжнародний конгрес українців. Мовознавство. Доповіді та повідомлення. - К.: Університетське вид-во «Пульсари», 2002. - С. 22-25.
10. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / Київський національний лінгвістичний ун-т - К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. - 388 с.
11. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. — Тернопіль: Астон, 2000. - 352 с.
12. Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині ХІХ - на початку ХХ ст. Частина 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку. - Чернівці: Книги ХХІ, 2007. - 704 с.
13. Ткаченко О. Б. Проблеми типології мовно-літературного розвитку неповних націй (і насамперед української) // Мовні і концептуальні картини світу. - № 6. Кн. 2. - 2002. - С. 249.
14. Тодор О. Г. Явища стилістичної трансформації та стилістичної транспозиції в українській мові 90-х рр. ХХ століття // Наукові записки НаУКМА. - Т. 22. - Ч. І. - К., 2003. - С. 13-16.
15. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. - 399 с.

О. Tuluzakova

THE ACTUALIZATION OF REPRESSED WORDS

In the article the actualization of Ukrainian vocabulary has been analyzed. A big attention is paid to the words that were in the passive vocabulary of the the Soviet Union period. The material of the research is a prose by Yuriy Andrukhovich, Yuriy Vinnichuk, Yuriy Isdryk.